

FRIES LEVEND ERFGOED
Werken aan verscheidenheid

**DE FRIESE RASSEN EN GEWASSEN
EN STREEKPRODUCTEN**

www.frieserassenengewassen.nl
info@frieserassenengewassen.nl

Platformreeks nummer 4, oktober 2022

Samenstelling en tekst: Johannes Spyksma
Grafische verzorging: STIP, Leeuwarden, www.stipwerk.nl

Prijs losse verkoop: €2,50.

Bank: NL 16 TRIO 01976 46 174 ten name van penningmeester Werkverband Friese Rassen.

Dit is een uitgave van het 'Platform Friese Rassen en Gewassen' waarin de organisaties die zich richten op het behoud en het gebruik van de Friese landbouwgewassen, dierenrassen, fruitrassen en oorspronkelijke houtige gewassen samenwerken.

De publicatie kwam tot stand door een financiële bijdrage van de Provincie Fryslân.

Deze brochure gaat over de relatie tussen de Friese rassen en gewassen en het ontwikkelen van streekproducten. We hebben het dan over Friese streekrassen en -gewassen. Ze bieden een verwijzing naar een streek in Fryslân of de provincie als geheel. Ze zijn duidelijk te onderscheiden van ieder ander ras of gewas waarvan het bestaan algemeen bekend is. Ze worden met behulp van een door het 'Werkverband Friese Rassen', de Stamboeken of de fruitorganisaties opgestelde *rasstandaard* in stand gehouden. De rassen en gewassen dragen een Friese en een Nederlandse naam. Ze worden òf biologisch òf gangbaar geteeld. De bij het 'Platform Friese Rassen en Gewassen' behorende dierenrassen, fruitrassen en landbouwgewassen kunnen als streekras en -gewas veel meer worden toegepast.

Argumenten voor streekproducten zijn: bekende herkomst door directe relatie tussen consument en producent; duurzaamheid wat betreft productiewijze en vermindering van transportkilometers; voedselveiligheid en voedselkwaliteit; behoud van agrobiodiversiteit; een faire prijs voor producenten en consumenten en behoud cultuurhistorische waarden. Bij dat alles gaat het er om de *typiciteit* ervan te versterken, door verbanden te leggen tussen gebiedskenmerken, productiewijze en de zintuiglijke kwaliteitseigenschappen van het eindproduct.

Platform Friese Rassen en Gewassen

Met het oog op het in stand houden van de Friese en met Fryslân verwante rassen en gewassen hebben de organisaties die hier zorg voor dragen zich verenigd in het 'Platform Friese Rassen en Gewassen'. Daartoe behoren:

Stichting Roodbont Fries Vee
Fries-Hollands Rundveestamboek
Nederlands Zwartbleschapeinstamboek
Zwartbles-Fokkersgroep
Frysk Melkskiepeestamboek
Landelijke Fokkersgroep Nederlandse Landgeiten - afd. Fryslân
Nederlandse Vereniging Stabij- en Wetterhounen
Friese Hoenderclub/Fryske Hinneklub
Werkverband Friese Rassen
Stichting Fruit yn Fryslân
Vrienden van het oude fruit
'Herbarium Frisicum'

Collecties

De door *dierenorganisaties* beheerde collecties van Friese of met Fryslân verwante dierenrassen omvat:

Het Friese paard
Een tweetal koeienrassen
Een tweetal schapenrassen
Een tweetal hondenrassen
De Friese hoenders
De Nederlandse landgeit

De door het *Werkverband Friese Rassen* beheerde collectie van Friese of met Fryslân verwante landbouwgewassen bestaat uit:

Een en veertig knolgewassen
Twintig oliegewassen
Zestien meelvruchten
Dertig peulvruchten
Vijf wortelgewassen
Een uienras

Een bloemgewas
Een steelgewas
Een bladgewas en
Een klavergewas

De door *Fruit yn Fryslân* (FYF) beheerde fruitcollectie bestaat wat de in de provincie ontstane soorten betreft uit:

Een perenras
Een elftal appelrassen
Een pruimensoort en
Drie bessenrassen
Een mispel
Kiwi Buitenpost

De *Vrienden van het oude fruit* beheren vier door hen erkende Friese appelrassen.

Landschapsbeheer Friesland, Staatsbosbeheer en *It Fryske Gea* hebben in Fryslân voorkomende houtige gewassen laten inventariseren.

Dit heeft geleid tot:
zeventig bomensoorten
vierendertig struiken
vijf klimplanten
zeventig bramensoorten

Het Herbarium Frisicum produceerde middels herbaria een *droge collectie* van de Friese landbouwgewassen. Een deel ervan wordt als natte collectie in alcohol opgeslagen.

Zie voor een globale beschrijving van de dierenrassen, landbouwgewassen, fruitrassen en houtige gewassen de lijst van publicaties achterin deze brochure.

Het streekmerk Wâldpyk

In 2007 start 'Stichting Wrâldfrucht' te Buitenpost een project waardoor een drietal traditionele bij de Friese Wouden behorende gewassen onder het streekmerk 'Wâldpyk' geproduceerd, verwerkt en afgezet worden.

Met de aardappel *Wâldgieltsje* werd voortgebouwd op de reeds door Jaap Wilman in Engwierum ondernomen poging dit gewas te vermarkten. Het tweede gewas de *Friese Gele Woudboon*/*Fryske Giele Wâldbean* was moeilijker als streekproduct te produceren. Hobbytuinders die het gewas telen hebben tot dan toe hun eigen

afzetkanalen. Het derde gewas de *Wichter*, een in de Friese Wouden voorkomend klein pruimpje, groeit alleen op particuliere erven. Bij de door 'Fleurstins' geproduceerde wichterwijn kon veel meer uitgangsmateriaal gebruikt worden dan voorradig was.

Het aanbodvraagstuk doet zich opnieuw voor als gewassen als de *Reade Krobbe* en de *Friese Kapucijner*/*Fryske Kapusijner* in productie worden genomen.

Bovengenoemde gewassen werden door groothandel Greydanus en Brouwer uit Heerenveen onder het motto 'Van grond tot mond' als streekproduct op de markt gebracht.

Andere bedrijven of instellingen die streekproducten of oorspronkelijk zaad verhandelen: 'Priuw' - Leeuwarden; Fries Landbouwmuseum - Goutum; Welkoop-vestigingen; De Streekboer - Leek; Craens - Veenhuizen; Snakkerbuorren - Leeuwarden; Jansma - Haule; Machandel - Wolvega; Ton Vreeken - Dordrecht; Lautenbach - Menaldum; Streekmarkt - Flinkeboskje Hemelum; Perquin - Hilaard. Leeuwerik - Wilman; Voedselketen (Welcome tot the village) - Stephanie Kemper; Poerbêst - Jansma Haule; Boerengilde - Idzega.

Meestal gaat het hier om in Fryslân geteelde producten die niet tot de oorspronkelijke Friese streekwaren behoren.

Zie ook website: www.streekgewijs.nl.

Het streekmerk Waddengoud

De 'Waddengroep' presenteert onder het streekmerk *Waddengoud* producten uit het Waddengebied. De grondstoffen moeten uit het gebied komen, het dient in het gebied te zijn geproduceerd en ecologisch duurzaam zijn ontstaan. De *Zoete Grauwe Erwt*/*Swiete Grauwe Eart* is onder dit streekmerk gecertificeerd.

Swiet, Sâlt en Sân

Het 'Nordwin College', 'Stichting Waddengroep', 'Stichting Vendu Tivoli' en 'Stichting Wrâldfrucht' presenteerden het project '*Swiet, Sâlt en Sân*'. Het had betrekking op het vervaardigen van streekproducten in de Friese Wadden, de Friese Meren en de Friese Wouden. Deze kregen betekenis in en buiten de eigen streek. Het project is inmiddels beëindigd.

In het *Waddengebied* heeft de relatie tussen de Friese rassen en gewassen en de binnen dit project tot stand gekomen producten en diensten betrekking op de onderdelen: 'nog meer streekeigen voedsel uit De Wadden', 'culinaire educatie' en 'restaurants, eetlokalen en bed en breakfasts'.

In de gemeente *De Friese Meren* komen onder meer het *Koudumer Boontje/Koudumer Beantsje* en de *Koudumer Bloemkool/Koudumer Blomkoal* en het *Fries Roodbont vlees (o.m. Stadsburger)* in beeld. In het gebied worden ook *nageltsiis*, het *zachte skieppetsiiske* en veel smaken *ijs* gemaakt. Evenals in de andere onderdelen van het totaalproject, gaat het er om producten in en buiten de streek betekenis te geven.

Eetbaar Fryslân

Landschapsbeheer Friesland, het Nordwin College, de Friese Milieufederatie en Doarpswurk introduceerden onder het motto 'Friese producten binnen handbereik' het project 'Eetbaar Fryslân'. Verkooppunten van aardappelen, groenten en fruit werden opgespoord en bij het publiek bekend gemaakt. De bedoeling was dat binnen een periode van vijf jaar alle inwoners van Fryslân bij hun dagelijkse voedselconsumptie kunnen kiezen voor lokaal geteelde seizoenproducten. Op Internet staat een kaart waar men kan zien waar in de nabije omgeving zulke producten aangeboden worden.

De Friese Voedselbeweging

Negentien organisaties sloegen in 2019 als *Friese Voedselbeweging* de handen ineen om vraag en aanbod van lokaal voedsel op elkaar af te stemmen.

Zo'n 15 huishoudens in een dorp zijn nodig om een lokale voedsel-coöperatie te beginnen.

De Streekboer

In de zomer van 2015 startte het project '*De Streekboer*'. Begin 2016 werd het tot Noord-Nederland uitgebreid. Door boeren en andere voedselproducenten ontwikkelde producten worden op een eenvoudige manier via Internet en verzamelpunten bij de consument gebracht. Een deel van de door het 'Werkverband Friese Rassen' aangeboden zaden wordt onder meer via De Streekboer in kleinverpakking vermarkt. De organisatie zou ook mogelijkheden kunnen bieden voor een aanbod van met de Friese dieren- en fruitrassen gemaakte producten. In Leek is het distributiecentrum ingericht.

Boer & Chef

Bij *Boer & Chef* werken boeren en afnemers samen aan een ecologisch, sociaal en economisch gezonde regio Noord-Nederland. Het is in slechts drie jaar uitgegroeid tot een regionale succesformule met meer dan 200 regionale afnemers. Het is een netwerk van honderden boeren en een van de grootste assortimenten van vers gesneden producten. Dat alles met als uitgangspunt: een gezonde bodem, gezonde voeding en gezonde mensen. De organisatie is gevestigd te Drachten.

Cultuurtoerisme en recreatie

Op *toeristische en recreatieve plekken*, zoals de 'Sûkereij' in Damwoude, zou over de Friese rassen en gewassen voorlichting kunnen worden geboden. Met Friese streekassen en -gewassen vervaardigde streekproducten kunnen op zulke plekken als hapje of als maaltijd aangeboden worden. In Gaasterland werden tijdens luistertochten *koptelefoons* gebruikt om een publiek op de hoogte te brengen van wat zich onder meer bij rassen en gewassen voordoet. *Apps* zijn ook te gebruiken. Een andere manier om bij toerisme en recreatie de rassen en gewassen te betrekken, is een *arrangement*. Zo werd voor 6-8 personen in de Friese Wouden een 'Wâldpiken & Smulpapen arrangement' georganiseerd. In het 'Lauwersmeergebied' en de 'Noordelijke Friese Wouden' werd een door 'Staatsbosbeheer' en 'Vinoteca Il Casale' in Rijperkerk ingericht arrangement voor minimaal acht personen opgetuigd met producten uit de 'Noordelijke Friese Wouden' en het 'Nationaal Park Lauwersmeer'. Met als andere onderdelen: overnachten in een monumentale boerderij en een rondleiding

door het Lauwersmeergebied.

Op een cultuurhistorische plekken en in musea kan ook een (reizende) *expositie* worden ingericht.

Zakjes en zakken

Het 'Werkverband Friese Rassen en Gewassen' vermarkt onder meer via vestigingen van 'Welkoop' en 'De Streekboer' zaad van een dertigtal Friese of met Fryslân verwante landbouwgewassen.

Toepassingen

Tenslotte enkele *toepassingen* van de Friese rassen en gewassen als streekproducten:

Dieren

De beide *Friese runderrassen* zijn dubbeldoelkoeien en dus geschikt voor het produceren van melk en vlees. Bij het maken van kaas hangt uiteraard veel van het meesterschap van de maker/maakster af.

Fries Roodbont vee als culinaire ervaring

Gesteund door de Stichting Zeldzame huisdieren en de Europese Unie wordt de Friese roodbonte op de culinaire kaart geplaatst. Een aantal Friese toprestaurants kiest voor een nieuwe koers. En de nieuwsgierigheid bij consumenten groeit.

Het *Friese melkschaap* is, zoals de naam zegt, vooral geschikt voor het produceren van melk. Er wordt harde en zachte schapenkaas van gemaakt. De *Zwartbles* staat bekend als leverancier van lamsbout.

De *Friese kippen* leggen jaarlijks 150 à 200 eieren. Deze kunnen gebruikt worden voor het maken van advocaat. Het vlees (kip 1.2. kg; haan 1.6 kg) kan benut worden.

Het vlees van de jonge bokken van *landgeiten* is volgens kenners geschikt voor consumptie.

Landbouwgewassen

De in de collectie voorkomende *granen* bieden meerdere toepassingen. *Rogge* is vooral geschikt om er roggebrood van te maken. Het dient ook als grondstof voor ontbijtkoek.

Tarwe leent zich voor het bakken van brood. De tarwesoort *Rode Spelt* bevat geen of zeer weinig gluten.

Gerst is onder meer geschikt voor het bereiden van bier.

Haver heeft een zeer hoge voedingswaarde. Van havermout worden havervlokken, haverpap of haver(pannen)koeken gemaakt. Geplet is haver geschikt als muesli. Haver is vrij van gluten. De aan de Universiteit in Wageningen verbonden 'De Nederlandse Haverketen' heeft een uitgebreid programma voor de toepassing van haver uitgebracht.

Nadat de vliezen verwijderd zijn wordt het zaad van *Boekweit* tot meel vermalen. Geplette zaden, grutten genoemd, worden gebruikt om er met melk of karnemelk pap van te maken. Ze kunnen ook gebakken worden. Boekweit is vrij van gluten.

Granen kunnen gemalen worden en zo de consument worden aangeboden.

Tot de in de collectie opgenomen *peulvruchten* behoren allereerst de *droge bonen*: Friese Gele Woudboon, Friese Bruine Woudboon, Reade Krobbe, Leverkleurige Boon (Kûgelbeantsje), Gritney en Citroentje. Aan de stok groeit de Roodbonte Friese Stokboon.

Deze bonen kunnen de gehele winter door als voedsel worden gebruikt.

Sla- of sperziebonen zijn: het Koudumer Boontje stam, en stok, de Rinox (stok), Graddus' Reuzen (stam) en de Spekboon (stok). Ze worden groen geplukt gegeten. De *Koudumer Stamsnijboon* wordt ook als groente gegeten. Gemengd met witte bonen, aardappelen en een vleesproduct kan er stampot van worden gemaakt.

De *Kollumer* en de *Janumer Pronkboon* worden gesnipperd of als droge bonen gegeten.

De *Waalse Tuin- of Akkerboon*, de daaruit voortgekomen *Adrie* en de *Verbeterde Heerenveense Witkiem* kunnen vers of gedroogd gegeten worden.

De *Doperwt Fryslân*, de *Friese Kapucijner* en *Peul op reis* bieden eveneens een aanknopingspunt voor streekproducten.

Het *Friese Witbloei vlas* behoort tot de *olievruchten* en is volgens sommige berichten zowel een vezel- als een oliëvlas. De geschiktheid van de beide koolzaadrasen voor de productie van koolzaadolie wordt onderzocht. Tot de *ui- en wortelgewassen* behoren de *Berlikumer Ui*, de *Berlikumer Wortel Bierma*, *Westra's Lange Dunne Herfstwortel* en de *Berlikumer Stompe*. Ze zijn geschikt als streekproduct.

Bij de *knolgewassen* horen allereerst ongeveer dertig in de collectie opgenomen aardappelrasen. Van enkele ervan wordt onderzocht of ze door het Werkverband kunnen worden aangeboden als consumptieaardappel of pootgoed.

De *Menaldumer Ronde Witte Roodkop* is geschikt voor menselijke consumptie, evenals de drie koolraapvariëteiten van de *Friese Gele Bronskop*.

Koudumer Bloemkool wordt als groente doorgaans gekookt en met kaassaus, melksaus of tomatensaus opgediend.

Fruit

Tot de Friese fruitrassen die als streekras kunnen worden benut, horen de appels: *Schone van Iephof*, *Dokkumer Nije*, *Doeke Martens*, *Ambro en Present van Friesland*. En tevens de *Zoete van de Schoot*, *Roem van Drachten*, *minne Dankert Appel*, *Liane Appel* en *Pit Oranje*. Appels kunnen worden gebruikt om er moes, compote, sap, cider en stroop mee te maken. Ze kunnen ook worden gedroogd en gebruikt voor gebak. Van de bessen *Silvergieter's Zwarte* en de rode bessen *Stanza* en *Sint Anna Korfke* kan jam, sap en wijn gemaakt worden. Het pruimpje *Wichter* biedt als streekproduct dezelfde mogelijkheden. Het gebruik van de Friese fruitrassen als streekproduct kan sterk uitgebreid worden.

Pat Zijlstra uit Eastermar produceert *Wichterlikeur*. Met Jelle Sixma werkt hij aan een project waarin met oorspronkelijke Friese landbouwgewassen whiskey wordt gebotteld. Hij maakt ook *Wichterijs*.

UIT DE PLATFORMREEKS TE BESTELLEN PUBLICATIES

1. *Werken aan verscheidenheid*: werkzaamheden van het Platform Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €2.50
2. De Friese rassen en gewassen en *grondgebruikers* Prijs: €2.50
3. De Friese rassen en gewassen en *receptuur, kookkunst* en *gastronomie* Prijs: €2.50
4. De Friese rassen en gewassen en *streekproducten* Prijs: €2.50
5. De Friese rassen en gewassen en *ruimtelijke kwaliteit* Prijs: €2.50
6. De Friese rassen en gewassen en de *natuurinclusieve landbouw* Prijs: €2.50
7. De Friese rassen en gewassen en de *stads- en dorpslandbouw* Prijs: €2.50
8. De Friese rassen en gewassen en *educatie* Prijs: €2.50
- 9-11 In een drietal *brochures* wordt verduidelijkt om welke rassen en gewassen het gaat en voorbeelden gegeven van wat er nu al mee gedaan wordt. Prijs: €7.50 per stuk
12. In een *naslagwerk* worden de Friese rassen en gewassen uitgebreid beschreven. Prijs: €10
13. In 2019 verschijnt een uitgebreide *documentatie* met teksten en foto's van de rassen. Prijs: €20
14. In de publicatie '*Tiden hawwe tiden*' wordt de Friese agrarische geschiedenis vanaf het eerste begin tot de huidige tijd beschreven. Per tijdvak wordt vermeld welke Friese en met Fryslân verwante landbouwgewassen, dierenrassen en fruitrassen zich voordeden. Prijs: €10
15. Een globale beschrijving van de *landbouwgewassencollectie* van het Werkverband Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €2,50
16. Een globale beschrijving van de Friese en met Fryslân verwante *dierenrassen* Prijs: €2,50
17. Een globale beschrijving van de Friese en met Fryslân verwante *fruitrassen*. Prijs: €2,50
18. Een globale beschrijving van de in Fryslân gesignaleerde *houtige gewassen* Prijs €2,50
19. Het fokken van de Friese of met Fryslân verwante *dierenrassen*. Prijs: €5
20. Het winnen van zaden en knollen van de Friese en met Fryslân verwante *landbouwgewassen*. Prijs: €5
21. Het instandhouden en vermeerderen van het *Friese fruit* Prijs: €3
22. Platform Friese Rassen en Gewassen. Prijs: €2,50.
23. Een introductie van het aan te bieden zaad in *zakjes* en *zakken*. Prijs: €2.
24. *FAN FRYSLANS GRUN*: Raamplan voor een gebundelde aanpak van de praktische en economische toepassing van de Friese en met Fryslân verwante dierenrassen, landbouwgewassen, fruitrassen en houtige gewassen. Prijs: €5

Bovengenoemde publicaties kunnen met vermelding van de nummers en het bezorgadres worden besteld door overmaken van de genoemde bedragen op banknummer NL16 TRIO 0197 646 174 ten name van penningmeester Werkverband Friese Rassen. Het gehele pakket kan door overmaking van €100,00 via het vermelde banknummer en via info@werkverband-frieserassen.nl besteld worden. De portokosten bedragen: €10

Door ons periodiek OER blijft u op de hoogte van wat er zich afspeelt bij het Platform Friese Rassen en Gewassen.

Voor €10,00 abonnementsgeld in het jaar krijgt u het tijdschrift over de mail toegezonden. Postabonnees betalen €12,50.

Banknummer: NL 16 TRIO 0197 646 174 t.n.v. Werkverband Friese Rassen.

Vermeld bij de bankoverschrijving uw mailadres of, bij toezending over de post, uw naam en postadres.

Deze brochure is bestemd voor akkerbouwers, mensen werkzaam in de tuinbouw, hobbytuinders, eigenaren van cultuurtoeristische voorzieningen, landgoederen en historische boerderijen om hen aan de hand van de getoonde voorbeelden voor te stellen de Friese en met Fryslân verwante landbouwgewassen in praktijk te brengen. Om dezelfde reden wordt deze brochure verspreid onder beheerders van kinder- en zorgboerderijen, onderwijsinstellingen, gemeenten, dorps- en stadslandbouw-projecten, campinghouders, musea en beheerders van natuurterreinen.

Platform Friese Rassen en Gewassen

www.friesehoenderclub.nl

www.roodbontfriesevee.nl

www.vriendenvanhetoudefruit.nl

www.herbariumfrisicum.nl

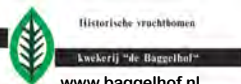
www.dekruidhof.nl

www.nzs.nl

www.melkschapen.nl

www.baggelhof.nl

www.werkverband-friese-rassen.nl

www.nvsw.nl

www.zeldzamerassen.nl
zwartbles-fokkersgroep

www.fruitynfryslan.nl

www.szh.nl

www.friesehollands.nl

www.landgeit.nl